

**Баянхонгор аймгийн Байгаль орчны газар
Галуут сумын ИТХ, ЗДТГ
“Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ
“Монгол тур рисорт” ХХК**

***Баянхонгор аймгийн Галуут сумын
“Булагийн нуруу” агнуурын бүс нутгийн
нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт***

Улаанбаатар
2013 он

**Баянхонгор аймгийн Галуут сумын “Булагийн
нуруу” агнуурын бүс нутгийн нарийвчилсан
агнуур зохион байгуулалтын тайлан**

Гүйцэтгэсэн:
Аргаль, агнуур судлалын төв ТББ

Хамтран оролцсон:
Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн “СиТиБи” ХХК

Улаанбаатар хот
2013 он

Гарчиг

Товч танилцуулга	4
Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал	4
Зорилго, зорилтууд	5
Хугацаа	5
Оролцсон хүмүүс	5
Нэг. Бэлтгэл ажил	6
1.1. “Булагийн нуруу” АБН-ийн төлөв байдал	6
1.2. Эзэмшил, ашиглалтын байдал	8
1.3. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдсан техник хэрэгслэлийн бэлтгэл	9
1.4. Газрын зураг бэлтгэл	9
1.5. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацаа	9
1.6. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх журам, заавар, аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлсэн байдал	9
1.7. Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлага олгосон байдал	9
1.8. Захиалагчтай тохиролцсон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудал	9
Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн	9
2.1. Арга зүй	9
2.1.1. Тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох	10
2.1.2. Биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх	10
2.1.3. Анализ хийх	10
2.1.4. Нас, хүйсийг тодорхойлох	10
2.2. Замлал, сорилын талбайн хэмжээ	11
2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа	11
Гурав. Боловсруулалтын үр дүн	11
3.1. Популяцийн байдал	11
3.1.1. Тархац нутаг	11
3.1.1. Нөөц	12
3.1.2. Сүргийн бүтэц сүрэглэл,	12
3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ	14
3.2.1. Нөхөн үржил	14
3.2.2. Агнуурын нөөц	14
3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ	15
3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ	15
3.3.2. Агнуурын бүс нутгийн уулын туруутны популяцид нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд	16
3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, чадавхи, үйл ажиллагааны	

тогтвортой байдлыг хангах	16
3.5. Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент	17
Дөрөв. Бусад	18
4.1. Агнуур зохион байгуулалтын зардал	18
Дүгнэлт	18
Зөвлөмж	18
Ном зүй	18

Баянхонгор аймгийн Галуут сумын “Булагийн нуруу” агнуурын бүс нутгийн нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт

Товч танилцуулга

Агнуур зохион байгуулалтад хамрагдсан зүйлүүд

- Аргаль хонь
- Янгир ямаа

Аргаль хонины (Ovisammon) ангилал: Аргаль хонь нь туруутны баг(*Artiodactyla*Owen, 1848), тугалмайтныхан овог(*Bovidae*),хонинытөрлийн (*Ovis*) туруутан.

Тархац:Дэлхийн тархац нь ОХУ, Казакстан, Узбекистан, Афганистан, Киргизстан, Пакистан, Тажикстан, Хятад, Энэтхэг, Балба, Монгол, Бутан. Алтайн аргаль хонь Монгол, Хятад, ОХУ, говийн аргаль хонь Монгол, Хятадад тархсан.

Монгол орнызүүн хэсгээс бусад нутгаар тасархайтсан байдлаартэгш өндөрлөгүүд, хадархаг газрууд, уулс, дов толгодоор тааралддаг. Алтайн нуруу, түүний салбар уулс, Хангайн нурууны салбар уулс, төв монголын хээрт тархсан.

Аргаль хонины статус: Аргаль хонь (*Ovisammon*Linneaus, 1758) нь Монголын хөхтний улаан дансандолон улсад “эмзэг” (A2cde) гэж үнэлэгдсэн. Говийн аргаль хонь (*O.a.darwini*) “устаж болзошгүй” C1, алтайн аргаль хонь (*O.a.ammon*) “эмзэг” A2cde болон C1 гэсэн нарийвчилсан үнэлгээгээр үнэлэгдсэн. Харин бүс нутгийн хэмжээнд “устаж болзошгүй”, A2cde болон A3cde үнэлгээтэй.

Монгол улсын Засгийн газрын тогтоолоор (№264) 2001 оноос “ховор” амьтны жагсаалт, CITES-ийн II хавсралт, “Монгол улсын улаан ном”-д бүртгэгдсэн.

8-р сарын 20-оос 10-р сарын 20 хүртэл агнахыг зөвшөөрдөг (“Амьтны тухай” хууль, 2012). Голлон тусгай зориулалтаар зөвшөөрөл олгодог. Аргаль хонины тархац нутгийн 14 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдсан байна (Хөхтний улаан данс, 2011).

Аргаль хонины ховордлын шалтгаан: Хяналтгүй, зохицуулалтгүйболон хууль бусаар агнахаас гадна бэлчээр нутгаар шахах, амьдрах орчныг доройтуулах нь ховордох шалтгаан болж байна.

Янгир ямааны (Capra sibirica) ангилал: Янгир ямаа нь туруутны баг(*Artiodactyla*Owen, 1848), тугалмайтныхан овог(*Bovidae*), ямаанытөрлийн (*Capra*) туруутан.

Янгир ямааны тархац: Дэлхийн тархац нь ОХУ, Казакстан, Узбекистан (Shackleton, 1997), Афганистан, Пакистан,Хятад (Ганьсу, Шинжан),Тажикстан (Wilson, Reeder, 1993)., Энэтхэг (Химикал Прапеш; Жамму Кашмир), Киргизстан, Монгол.

Говь-Алтайн баруун өмнөд болон зүүн хэсэг, Хангайн нуруу, Хөвсгөлийн уулсаар байршина (Банников, 1954, Дуламцэрэн, 1970). Монгол орны төв болон зүүн хэсэгт тасархайтсан популяцууд бий. Үндсэн популяцийн зүүн зах нь Өмнөговь аймгийн нутаг дахь Хүрх уул орчим гэж тэмгэлэсэн нь бий. Богд ууланд 1980-аад онд янгир нутагшуулах ажил амжилттай болж хэрэгжсэн. Энэ зүйл Дорноговь аймгийн Их нартын БНГ-т популяц бий. *C.s. hagenbeck*усалбар зүйл нь Алтайн өвөр говь, Говийн алтайгаар тархсан.*C.s.sibirica*салбар зүйл нь үндсэн тархцын хойд хэсгээр, Монгол алтайн хойд хэсгээр тархсан (Fedesenko, Blank, 2001).

Янгир ямааны статус: Янгир ямаа (*Capra sibirica* Pallas, 1776) нь Монголын хөхтний улаан дансанд олон улсад “анхааралд өртөхөөргүй”, бүс нутгийн хэмжээнд “ховордож болзошгүй” гэжүнэлэгдсэн.

БНМАУ-ын АИХ-ын тогтоолоор 1953 онд янгир ямаа агнахыг хорьж, дархан цаазтай болгож байснаас гадна Монгол улсын Засгийн газрын 1995 оны 152-р тогтоолоор янгир ямааг ховор амьтны жагсаалтад оруулсан байдаг.

Монгол улсын Засгийн газрын тогтоолоор (№264) 2001 оноос “ховор” амьтны жагсаалт, “Монгол улсын улаан ном”-д (1987, 1997) бүртгэгдсэн.

7-р сарын 15-оос 10-р сарын 15 хүртэл агнахыг зөвшөөрдөг (“Амьтны тухай” хууль, 2012). Голлон тусгай зориулалтаар зөвшөөрөл олгодог. Янгир ямааны тархац нутгийн 14 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдсан байна (Хөхтний улаан данс, 2011).

Янгир ямааны ховордлын шалтгаан: Хяналтгүй, зохицуулалтгүй болон хууль бусаар агнахаас гадна бэлчээр нутгаар шахах, амьдрах орчныг доройтуулах нь ховордох шалтгаан болж байна. Уул уурхайн үйл ажиллагаа нилээд нөлөөлдөг.

Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал

Ан амьтны нөөцийг тогтвортой хамгаалахад иргэд, нөхөрлөлийн сонирхлыг татахгүйгээр тэдний оролцоо хангалтгүй байх нь илэрхий юм. Иймээс агнуурын ховор зүйлүүдийн нөөцийг удаан хугацаанд тогтвортой, орон нутаг, иргэдэд өгөөжтэй, агнуурын амьтны санд хал багатай ашиглахын тулд агнуурын бүс нутгийг тогтоож баталгаажуулах шаардлагатай байдаг. Ийм агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын дүнд үндэслэсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж, “нутгийн иргэдэд түшиглэсэн” хэлбэрийн агнуурын менежментийг хэрэгжүүлснээр зэрлэг амьтдын хамгаалалтад идэвхтэй оролцуулах боломж бүрддэг.

Дээрх зарчмын дагуу зэрлэг амьтны амьдрах орчныг хамгаалах, менежменттэй ашиглалтыг хэрэгжүүлэх зорилгоор хэд хэдэн агнуурын бүс нутаг, орон нутгийн хамгаалалттай газрыг Баянхонгор аймгийн нутагт байгуулсны нэг нь “Галуут” сум дахь “Булагийн нуруу” агнуурын бүс нутаг (АБН) юм.

2012 онд “Амьтны тухай” хууль батлагдаж агнуур зохион байгуулалтын тайлан дүгнэлтийг үндэслэн агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулж хэрэгжүүлэхээр болов. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ыг хуулийн өөрчлөгдсөн заалтууд, шинэ нөхцөлд зохицуулан шинэчлэн боловсруулж Засгийн газрын тогтоолоор баталсан байна.

Дээрх зарчим, шинэчлэгдэн өөрчлөгдсөн хууль, тогтоомжийг үндэс болгон “Булагийн нуруу” АБН-т агнуур зохион байгуулалт хийх, ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулах ажлыг аймгийн БОГ, Галуут сумын ЗДТГ-ын захиалга, “Монголтур рисорт” ХХК-ны санхүүжилтээр “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ 2013 онд гүйцэтгэлээ.

Зорилго, зорилтууд

Баянхонгор аймгийн Галуут сумын нутаг “Булагийн нуруу” АБН-т нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийх, агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан хүлээлгэн өгөх нь үндсэн зорилго болно.

Зорилтууд:

А. Хээрийн судалгааны явцад

1. Булагийн нуруу орчимд уулын туруутны иологийн нөөцийг тогтоох
2. Агнуурын нөөцийг тогтоох
3. Сүргийн бүтцийг тодорхойлох
4. Тархац байршлыг тогтоох
5. Зөвлөлдөх уулзалтыг агнуурын бүс нутгийг хариуцагч хуулийн этгээдийн төлөөллийг оролцуулан хийх

Б. Боловсруулалтын явцад

6. “Булагийн нуруу” агнуурын бүс нутагт хийсэн нарийвчилсан агнуур,зохион байгуулалтын тайлан,
7. Менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулан захиалагчид өгөх.

Хугацаа

Бэлтгэл ажил 2013оны 7-р сарын 1-ээс 10.

Хээрийн хайгуулын хугацаа 2013 оны 07-р сарын 11–нээс7-р сарын 30.

Боловсруулалтын хугацаа -2013 оны 8-р сарын 1-нээс 8-р сарын 15

Судалгаанд оролцсон хүмүүс:

1. С.Амгаланбаатар -“Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ-ын тэргүүн, агнуур зүйч
2. С.Батдорж - “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ-ын гишүүн, ШУА-ийн Биологийн хүрээлэнгийн ЭША
3. Х.Зоригт - “Ажийн болор” ХХК-ын ерөнхий захирал
7. Д.Чулуунбаатар - жолооч

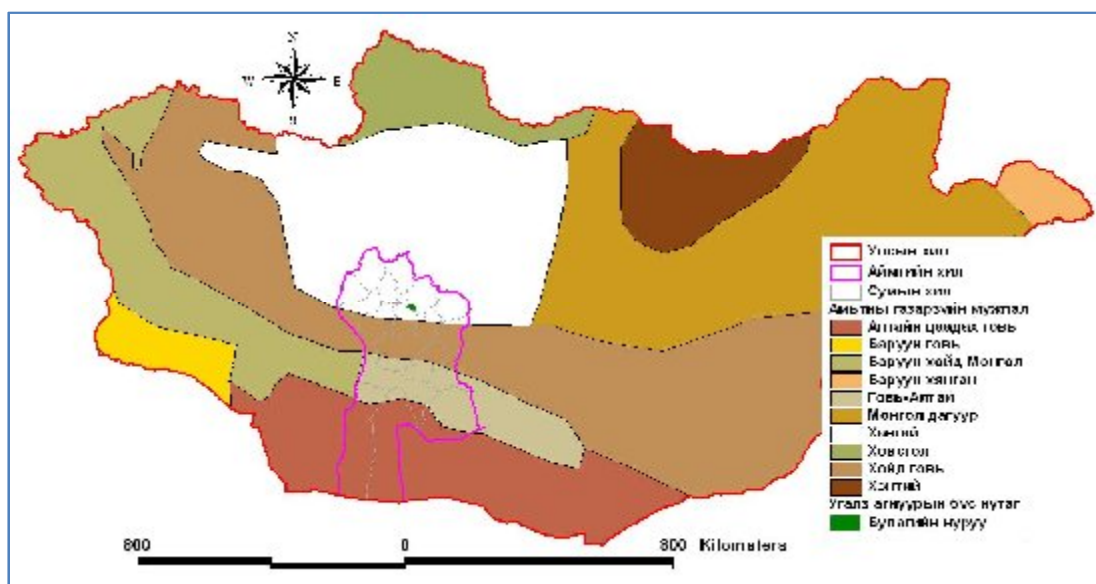
Нэг. Бэлтгэл ажил

1.1. “Булагийн нуруу” АБН-ийн төлөв байдал

“Булагийн нуруу” АБН нь Амьтны газар зүйн мужлалаар Уулархаг азийн дэд их муж, Монгол Төвдийн мужийн ойт хээрийн дэд мужийн Хангайн тойрогт хамрагддаг.

Энэ АБН нь 234,48 км² талбайтай.

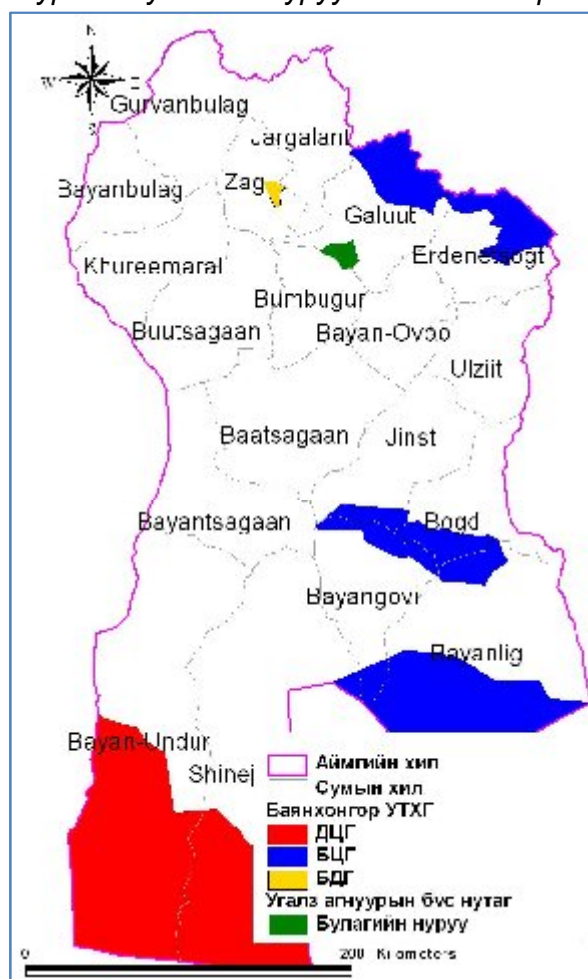
1-р газрын зураг. “Булагийн нуруу” АБН ба амьтны аймгийн газар зүйн мужлал

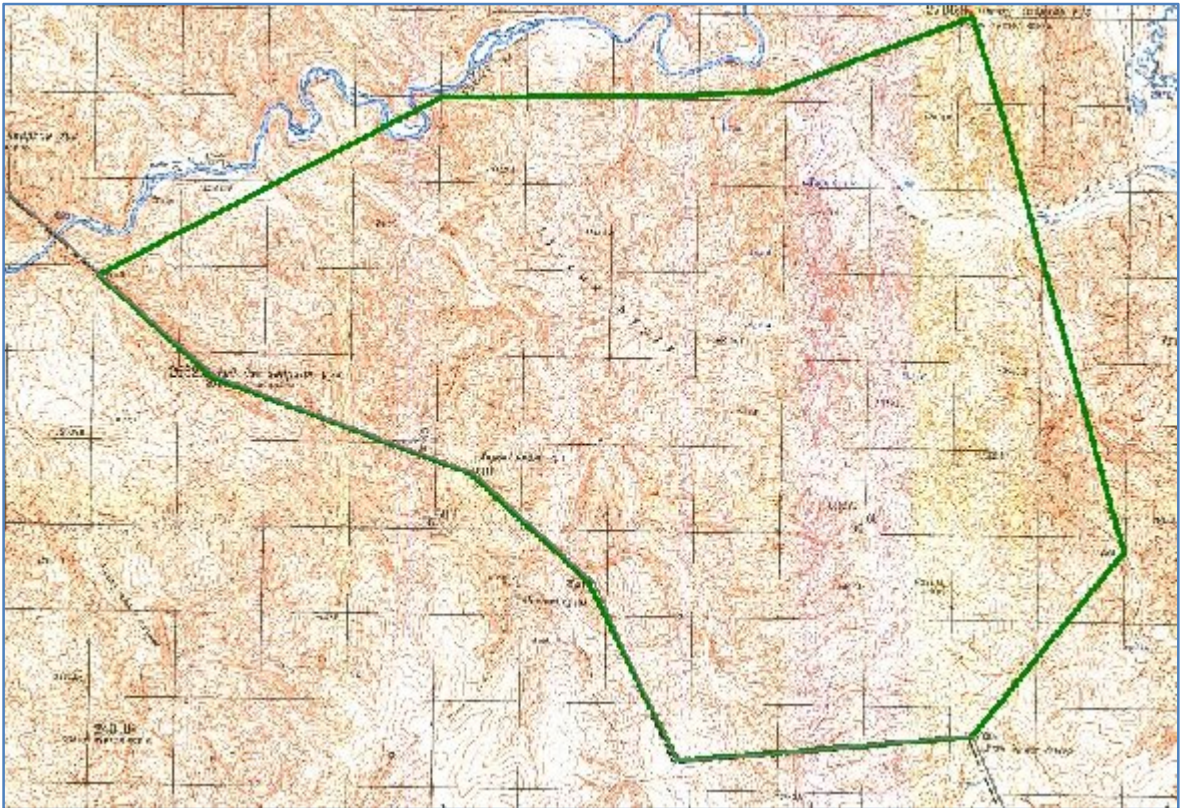
Газар зүйн байршил, газрын гадарга. “Булагийн нуруу” АБН нь Монгол орны баруун урд хэсэгт Баянхонгор аймгийн Галуут сумын нутагт оршдог.

Тухайн нутаг нь уулын хээрийн ландшафт зонхилсон онцлогтой. Чийгшэл дунд зэрэг байдаг нь уулархаг нутгийн ландшафтын гол онцлог юм.

2-р газрын зураг. “Булагийн нуруу” АБН-ийн байршил

3-р газрын зураг. “Булагийн нуруу” агнуурын бүс нутаг

Уур амьсгал. Булагийн нуруу орчмын жилийн агаарын дундаж хэм ойролцоогоор $+5^{\circ}\text{C}$ -4°C хм байдаг. Хамгийн хүйтэн нь 1-р сард тохиож агаарын хэм дунджаар -23°C -ээс -39°C хүрнэ. Хамгийн дулаан нь 7-рсард тохиож $+38^{\circ}\text{C}$ хүрнэ.

Салхи хойноос болон баруун хойноос зонхилон дунджаар 0.9-1.5 м/секхурдтай салхилна.

Агаарын дундаж чийгшил 70-75%. Хамгийн хуурай улирал хавар бөгөөд энэүед агаарын харьцангуй чийгшил 45-55% байна. Жилд унах хур тундасны хэмжээ дунджаар 350-450мм. Үүний 95-97% нь зуны улиралд 7, 8-рсард унадаг байна.

1.2. Эзэмшил, ашиглалтын байдал

“Булагийн нуруу” АБН-ийг “Ажийн болор” ХХК хариуцан хамгаалахаараймгийн БОГ болон сумын Засаг даргатай гэрээ байгуулсан. Агнуурын бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг хариуцан хэрэгжүүлэх, агнуурын бүс нутгийн орчимд амьдардаг иргэдээс бүрдсэн нөхөрлөлийг байгуулан чадавхижуулах, 2015 оноос хамгаалалтын менежментийг хариуцах эрхийг энэхүү нөхөрлөлд шилжүүлэх зэрэг үүрэг хүлээсэн байна. АБН-ийг хариуцагч “Ажийн болор” ХХК-ниас ирүүлсэн туршлага, чадавхийн талаарх танилцуулгыг хавсаргав (Хавсралт).

“Булагийн нуруу” орчимд угалз, тэхийн олзворын агнуур голлон явагдаж ирсэн байна.

“Булагийн нуруу” АБН-т агнуур зохион байгуулалт болон агнуурын менежментийн төлөвлөгөө боловсрогдож байгаагүй. Энэ нутагдоогоор ОНХГ-т хамрагдаагүй байна.

1.3. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдах техник хэрэгслэлийн бэлтгэл

Агнуур зохион байгуулалтад шаардлагатай дараах техник хэрэгслэлийг бэлтгэв. Үүнд

- Дуран
- Спарингоскоп
- Зургийн аппарат
- GPS
- Бүртгэлийн хуудас
- ArcView 3.2 программ бүхий laptop
- Радио станц
- Rangefinder(зай тодорхойлогч)
- Компас

1.4. Газрын зураг бэлтгэл:

1:100000 болон 1:500000-ын масштабтай байр зүйн зурагбэлтгэсэн. Гэхдээ судалгаанд дээрх масштабтай байр зүйн зургийг файл хэлбэрээр ArcGIS, ArcView зэрэг программд зориулан ашиглав.

1.5. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацааг тогтоож төлөвлөсөн хугацаандаа буюу 7-р сарын 11-ээс 8-р сарын 1-нд ажилласан.

1.6. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлж хайгуулд оролцогчдод танилцуулав. Тухайлбал “Уулын туруутны нөөц тогтоох аргачлал”, шинэчлэн батлагдсан “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” зэргийг танилцуулж хөдөлмөр аюулгүй ажиллагааны зааварчлага өгөв. Ууланд хайгуул хийх үед цувран яваа хүмүүс бие биенийхээ дээрээс чулуу унагах, халтирч унах, мориноос унах зэргээр бэртэх нь түгээмэл байдаг тул анхааруулав.

1.7. Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлагыг оролцогчдод сургаж эзэмшүүлсэн. Тухайлбал, тодорхой зайг баримжаалан болон “Rangefinder” ашиглан тодорхойлох, GPS, компасхэрэглэх, газрын зураг ажиглах, бүртгэл маягтуудыг бөглөх зэрэг дадлага эзэмшүүлэв.

1.8. Захиалагчтай тохиролцон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудлыг гэрээндээ тусгав.

Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн

2.1. Арга зүй:

1. Аргаль хонины нөөцийг “Уулын туруутны нөөц тогтоох аргачлал” болон Distance программ ашиглан тогтоов. Маршрутын болон талбайн буюу “block” аргыг хослуулан хэрэглэв. Хайгуулын замлалыг урьдчилан тогтоов. Бид зөвхөн АБН-т судалгаа хийх бөгөөд энэ нь харьцангуй том бус талбай тул сорилын талбайг санамсаргүй сонголтоор бус байршил нутгийн 80-аас доошгүй хувийг хамруулах зорилго тавьсан. Энэ нь “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нийцэж байгаа юм. Газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView программ, түүний өргөтгөлүүдийг ашиглан зураглал үйлдэв.
2. Аргаль хонины сүргийн бүтцийг тогтоохдоо нас хүйсийг бие гүйцсэн эр, эм, төлөг, төл гэж ангилав.
3. Нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоохдоо нэгж хомьд оногдох төлөгний харьцаагаар тогтоов.
4. Агнуурын нөөцийг тогтоохдоо биологийн нийт нөөц, нөхөн үржлийн чадавхи, 3 ба 4-р ангиллын угалзын тоо, хүний дам ба шууд нөлөө зэргийг харгалзан тогтоов.
5. Агнуур зохион байгуулалтын тайлан боловсруулах, агнуурын бүсэд хэрэгжүүлэх менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахдаа талуудын гаргасан саналыг харгалзав.

Захиалагчаас тавьж буй дараах шаардлагыг баримталсан:

“Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ын заалтуудыг мөрдөв.

АБН-ийг хариуцагч хуулийн этгээдийн төлөөллийг судалгаанд оролцуулах, сумынбайгаль орчны салбарын ажилтнууд, малчид, үр дүнг хэрэглэгчдийн төлөөлөгчдийг аль болох өргөн оролцуулж мэдээлэл өгөх, авахыг чухалчлав.

2.1.1. *Тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох.*

Аргаль хонины тархац, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоохдоо газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView 3.2 программ, түүний Spatial Analyst, Home range зэрэг өргөтгөлүүдийг ашиглан, “хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн арга” ба “kernel” гэсэн 2 аргаар тогтоов.

2.1.2. *Биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх*

Агнуурын амьтны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэхдээ ШУА-ийн биологийн хүрээлэнгийн эрдмийн зөвлөлөөр баталсан “Уулын туруутны нөөцийг тогтоох” аргачлалыг ашиглав.

2.1.3. *Анализ хийх*

Статистик тооцооны болон газар зүйн мэдээллийн программ хангамжуудтай харилцан зохицсон, мэдээг чөлөөтэй хөрвүүлэх боломжтой байдаг тул боловсруулалтад SPSS, Excel зэрэг программ ашигласан.

2.1.4. Нас, хүйсийг тодорхойлох

Нас, хүйсийг өнгө зүс, биеийн хэмжээ, эвэр зэрэг шинжээр тодорхойлов.

2.2. Замлал, сорилын талбайн хэмжээ

“Булагийн нуруу” АБН нь 234,48 км² талбайтай. Нийтдээ 63.47 км урттай, дундаар 3 км-ийн өргөн зурваст (нэг талдаа дундаар 1,5 км) ажиглалт хийсэн нь дээж талбайн хэмжээ ойролцоогоор 190.4 км² талбай болж байна. Дээж талбай нь агнуурын бүс нутгийн 81,2% болж байна. Өөрөөр хэлбэл “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийхэд агнуурын бүс нутгийн талбайн 80-аас доошгүй хувьд нь дээж талбайг сонгоно гэсэн нөхцөл биелэгдсэн байна.

1-р Хүснэгт. Судалгаа хийсэн талбай

№	Агнуурын бүс нутаг	Нийт талбай /км ² /	Сорилын талбай /км ² /	Эзлэх хувь
1	“Булагийн нуруу” агнуурын бүс	234.48	190.4	81,2

2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа

Хээрийн хайгуул хийхдээ аргаль хонины нөөцийг тогтооход тохиромжтой хугацааг харгалзав.

Гурав. Боловсруулалтын үр дүн

3.1. Популяцийн байдал

3.1.1. Тархац нутаг

Аргаль хонь, янгир ямаа нь Булагийн нуруу АБН-т үндсэндээ жигд тархацтай бөгөөд байнга шилжилт хөдөлгөөн хийж байдаг учир нэг газраа тогтвортой байдаггүй.

Аргаль хонь

3.1.2. Нөөц

Бид “Булагийн нуруу” АБН-т 63.47 км урттай замлалд, 3 км-ийн өргөн зурваст буюу 190.4 км² дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн ба нийтдээ 5сүргийн 16 бодгаль тэмдэглэсэн байна. Бидэнд харагдаагүй аргаль хонь байж болно. Тэмдэглэгдсэн аргаль хонины тоонд экстраполяц хийхэд нөөц нь 7-р сарын байдлаар агнуурын бүс нутагт **19.7±2.3** орчим байна. Гэхдээ энэ үнэлгээ нь зөвхөн нэг удаагийн маршрутын явцад тэмдэглэгдсэн бодгальд хийсэн үнэлгээ бөгөөд байнгын мониторинг судалгаанд үндэслэж хийвэл илүү бодитой дүн гарна.

2-р хүснэгт. Булагийн нуруунд тэмдэглэгдсэн аргаль хонь

№	Огноо	Цаг	Зүйл	угалз	хомь	төлөг	хурга	Дүн	lat	long	талбай
1	YII/18	15:26	ОА	1				1	46.52018	99.83788	II
2	YII/18	17:17	ОА		2	1	3	6	46.54769	99.81147	

3	YII/18	18:19	OA		2		1	3	46.55829	99.87204	
4	YII/18	18:20	OA	1				1	46.55829	99.87204	II
5	YII/18	19:10	OA	5				5	46.53896	99.90331	IY=2, III=2, II=1
				7	4	1	4	16			

3.1.3. Сүргийн бүтэц сүрээглэл,

Хээрийн хайгуулын явцад нийтдээ аргаль хонины 5 сүргийн 16 бодгаль тэмдэглэв. Сүргийн бүтэц нь уналз:хомь:төлөг:хурга гэсэн дарааллаар **42.9:30.6:10.2:16.3** хувьтай байлаа (1-р диаграмм).

1-р диаграмм. “Булагийн нуруу” АБН-ийн аргаль хонины нас, хүйсний бүтэц

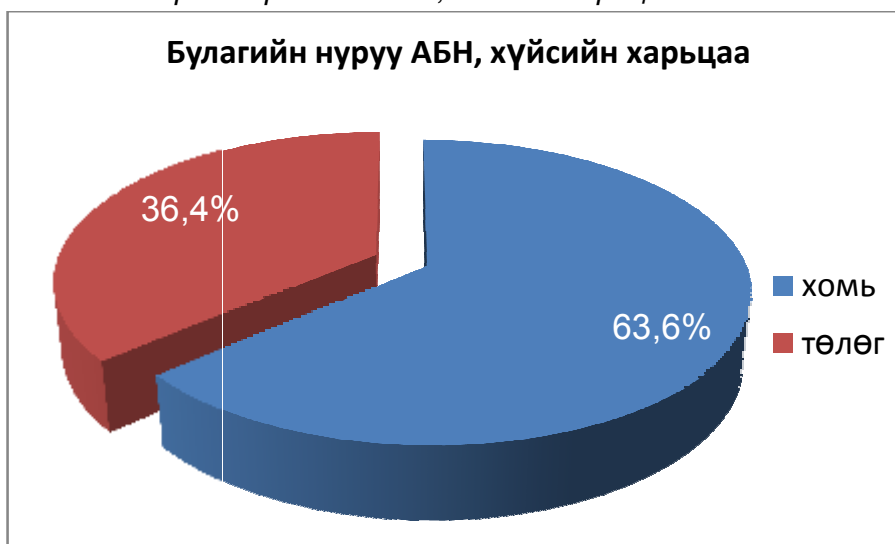
100 эхэд оногдох хурга нь тухайн популяцийн төлжилтийн хувийг илэрхийлдэг. Энд бид 4хомь, 1 төлөг, 4хурга тэмдэглэсэн.Энд эх хурганы харьцаа 1:1 байна. Өөрөөр хэлбэл төллөлт 100.0%-тай байна. Харин **нөхөн төлжилт нь 25,0%**-тайбайгаа нь бага үзүүлэлт юм. (2-р диаграмм). Энэ нь тухайн нутагт аргаль хонины популяцийн нөхөн үржилтэд хөндлөнгийн нөлөө багагүй байгааг харуулж байна.

2-р диаграмм. Хомь, хурганы харьцаа

Угалз, хомийн харьцаа тухайн популяцийн бүтэц хэвийн байгаа эсэхийг тодорхойлоход гол үзүүлэлт болдог. Энд угалз, хомийн харьцаа 1,4:1байгаа нь энэ нутагт угалз харьцангуй илүү байршдагийг харуулж байна (3-р диаграмм).

3-р диаграмм. Угалз, хомийн харьцаа

Янгир ямаа

3.1.4. Нөөц

Бид “Булагийн нуруу” АБН-т 63.47 км урттай замлалд, 3 км-ийн өргөн зурваст буюу 190.4 км² дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн ба нийтдээ 3 сүргийн 14 бодгаль тэмдэглэсэн байна. Бидэнд харагдаагүй янгир ямаа байж болно. Тэмдэглэгдсэн янгир ямааны тоонд экстраполяц хийхэд нөөц нь 7-р сарын байдлаар агнуурын бүс нутагт **17.24±2.1** орчим байна. Гэхдээ энэ үнэлгээ нь зөвхөн нэг удаагийн маршрутын явцад тэмдэглэгдсэн бодгальд хийсэн үнэлгээ бөгөөд байнгын мониторинг судалгаанд үндэслэж хийвэл илүү бодитой дүн гарна.

2-р хүснэгт. Булагийн нуруунд тэмдэглэгдсэн янгир ямаа

№	Огноо	Цаг	Зүйл	тэх	эмэгж	борлон	ишиг	дүн	lat	long	тайлбар
1	18-Jul-13	10:30	CS	4				4	46.52406	99.69785	4 дунд
2	18-Jul-13	10:31	CS	7				7	46.52406	99.69785	2 харлаг, 3 дунд, 2 залуу
3	18-Jul-13	10:35	CS	3				3	46.52406	99.69785	3 харлаг
				14				14			

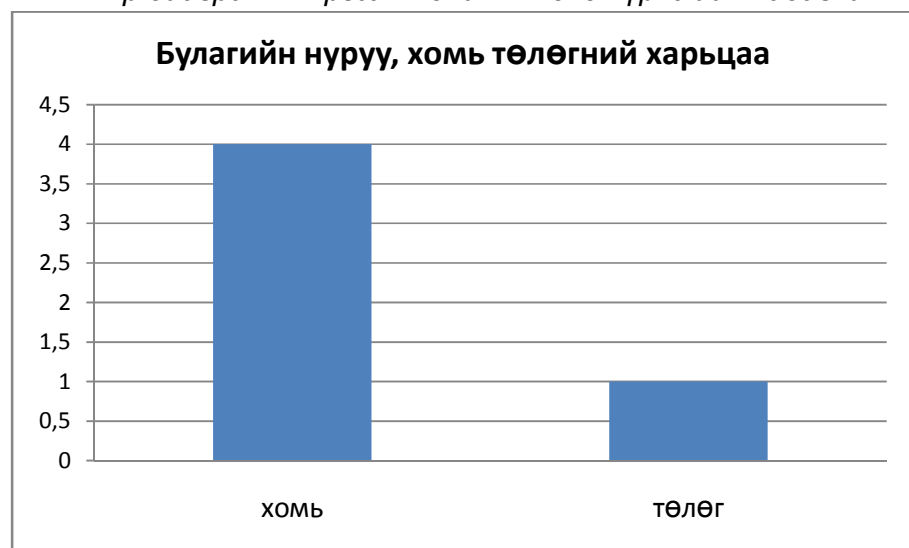
3.1.5. Янгир ямааны сүргийн бүтэц сүрээглэл,
Хээрийн хайгуулын явцад нийтдээ зөвхөн 14 тэх тэмдэглэв. Иймээс сүргийн бүтцийг тодорхойлох боломжгүй байна.

3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ

3.2.1. Аргаль хонины нөхөн үржил

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар биш эх, 1 настай бодгалийн буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насны бодгалийн харьцаагаар тогтоодог. “Булагийн нуруу” орчимд бид аргаль хонины 1 төлөг тэмдэглэсэн. Эндээс харахад аргаль хонины популяцийн **нөхөн үржлийн чадавхи 25,0% байна**(4-р диаграмм).

4-р диаграмм. Аргаль хонины нөхөн үржлийн чадавхи

3.2.2. Агнуурын нөөц

"Агнуурын нөөц " гэж агнуурын амьтны биологийн нөөцөөс хэвийн өсөлт, үржилтийг алдагдуулахгүй агнах, барих боломжтой тоо, хэмжээ болохыг "Амьтны тухай" (2012) хуулинд тодорхойлсон байдаг.

Агнуурын нөөц нь амьтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал махыг нь хэрэглэхээр туруутан амьтдыг, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амьтдын тодорхой хувийг агнаж болно.

Угалз, тэх нь тусгай зориулалт, тусгай төлбөртэй олзворын ан бөгөөд эд эрхтний тодорхой илүү шинжээр шилж, өөрөөр хэлбэл том эвэртэйг нь сонгож агнадаг.

Угалзын агнуурын нөөц. “Булагийн нуруу” АБН-т 7 угалз тэмдэглэсэн. Үүнээс 2(28.6%) нь IY ангийн, 6(28,6%) нь III ангид, 42.9% нь II ба түүнээс бага ангид хамаарагдах эвэртэй байна.

5-р диаграмм. Угалзын насны ангилал (эврийн ангиар)

Энэ АБН-т аргаль хонины нөхөн үржлийн чадавхи нь **25.0%**. Энэ нь аргаль хонины популяцид хүний шууд ба дам нөлөөлөх сөрөг хүчин зүйлийг тооцолгүйгээр өсөх хувь хэмжээ юм. III ангиас IY анги руу жил бүр 1-2 угалз шилжих боломжтой. Иймд байгалийн нөхцөлд зэрлэг махчин амьтдад өртөх болон бусад байгалийн хүчин зүйлүүдийн шалтгаануудыг тооцоод, IY ангиллын угалзууд үржилд орох нөхцлийг хангаад, агнасны дараа өсөлт явагдаж байхаар тооцвол жил бүр **1 угалзыг** агнуулах боломжтой гэж үзэж байна. Энэ нь хууль бус агнуур зэрэг хүний сөрөг нөлөөллийг бүрэн зогсоосон үед хэрэгжих боломжтой. Харин хууль бус агнуур зэрэг хүний шууд ба дам нөлөөлөл зогсоогүй үед популяцийн бууралтыг тооцоход хүндрэлтэй тул агнуурын нөөцийг үнэлэх боломжгүй. Агнуурын нөөц тогтоогдоогүй үед ашиглалт боломжгүй. Иймээс хууль бус агнуурыг зогсоохын тулд хяналтыг сайн хийх шаардлагатай.

Тэхийн агнуурын нөөц. “Булагийн нуруу” АБН-т 14 тэх тэмдэглэсэн. Үүнээс 5(35.7%) нь харлаг, 7(50,0%) нь дунд насны, 14.3% нь залуу насанд хамаарагдаж байна.

6-р диаграмм. Тэхийн насны ангилал

Энэ АБН-т янгир ямааны нөхөн үржлийн чадавхи тогтоогдоогүй. Жил бүр дунд наснаас 3-4 тэх “харлаг” насанд шилжих боломжтой. Иймд байгалийн нөхцөлд зэрлэг махчин амьтдад өртөх болон бусад байгалийн хүчин зүйлүүдийн шалтгаануудыг тооцоод, харлаг тэхүүд үржилд орох нөхцлийг хангаад, агнасны дараа өсөлт явагдаж байхаар тооцвол жил бүр **2 тэхийг** агнуулах боломжтой гэж үзэж байна. Энэ нь хууль бус агнуур зэрэг хүний сөрөг нөлөөллийг бүрэн зогсоосон үед хэрэгжих боломжтой. Харин хууль бус агнуур зэрэг хүний шууд ба дам нөлөөлөл зогсоогүй үед популяцийн бууралтыг тооцоход хүндрэлтэй тул агнуурын нөөцийг үнэлэх боломжгүй. Агнуурын нөөц тогтоогдоогүй үед ашиглалт боломжгүй. Иймээс хууль бус агнуурыг зогсоохын тулд хяналтыг сайн хийх шаардлагатай.

Мөн мониторингийн судалгааг сар бүр хийж төллөлт, нөхөн үржлийн чадавхи, хэлбэлзлийн байдлыг тогтоож байх шаардлагатай.

Харин агнуулахдаа “Нутгийн иргэдэд түшиглэсэн ан агнуурын менежмент”-ийн хүрээнд “Бизнесийн төлөвлөгөө” боловсруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ

3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ

“Булагийн нуруу” АБН-ийн орчимд цөөн малчин өрхүүд улирлаар сэлгэн байршдаг. Бид тус АБН-ийн орчимд буй өрхүүдийг бүртгэн авч зураглав.

Зэрлэг амьтны бэлчээрт нөлөө үзүүлэхүйц мал бага, бэлчээрийн давхцал бага нь харагдаж байна. Гэхдээ малчин өрхүүдийн нохой нь ан амьтдыг дайжуулахад бэлчээрийн давхцалаас илүү нөлөө үзүүлдэг.

“Булагийн нуруу” орчимд ургамалжилт, бэлчээрийн даац, хүрэлцээний судалгааг мэргэжлийн байгууллага, хүмүүсээр хийлгэх шаардлагатай.

Аргаль хонинд бэлчээрийн өрсөлдөгч зэрлэг амьтан, тухайлбал бусад зүйлийн уулын туруутан ховор. Гол дайсагнагч зүйл нь чоно боловч нөөц нь албан ёсоор үнэлэгдээгүй.

3.3.2. Агнуурын бүс нутагт нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд

А. Биотик хүчин зүйлүүдэд хүний нөлөө голлодог байна. “Булагийн нуруу” орчмын нутагт анг багагүй хийдэг байна. Тарвага зэрэг амьтдыг нутгийн хүмүүс олон тоогоор агнадаггүй байж болох боловч тус бүс нутагт буугаар буудах, машин техникээр үргээх нь аргаль хонийг дайжуулах нөлөө үзүүлдэг байна.

Аман мэдээнээс харахад тарвагыг хууль бусаар багагүй агнадаг бөгөөд уулын туруутныг хууль бусаар агнасан мэдээ байхгүй байна. Иймд хамгаалалтын бүтцийг хэвийн ажиллагаатай болж жигдэртэл эхний жилдээ 1 угалз агнуулах нь зүйтэй. Цаашдаа мониторингийн болон популяцийн нэмэлт судалгааны дүн, хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр нөлөөг харгалзан агнах тоог нэмэгдүүлэх боломжтой.

“Булагийн нуруу” АБН-ийн нутаг, түүний орчимд байрших өрхүүдийг оролцуулан нөхөрлөл байгуулж эндээс байгаль хамгаалагчдыг сонгон ажиллуулах нь зүйтэй. Нөхөрлөлийн гишүүдэд тусгайлан хариуцах нутгийг нь зааж хариуцуулбал хяналтыг хөнгөвчлөхүр дүнтэй байна.

Б. Абиотик хүчин зүйлийн нөлөө харьцангуй бага боловч ган, зудтай үед нилээд хорогддог.

3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах

“Булагийн нуруу” АБН-ийн гол зорилго нь ойн агнуурын амьтдын нөөцийг орон нутгийнхны оролцоотой хамгаалах, ашиглах явдал юм. Энэ бүс одоогоор ОНХГ болон бусад хэлбэрээр хамгаалалтад авагдаагүй тул тогтвортой агнуурын менежментийг хэрэгжүүлэх баталгаа байхгүй.

Хариуцан хамгаалах үүрэг бүхий нөхөрлөл, хуулийн этгээд нь агнуурын бүс нутаг төдийгүй аргаль хонины үржлийн болон үр төлөө өсгөх үйл явагддаг бусад газруудад ч тодорхой хэмжээгээр хамгаалалтын арга хэмжээнд зардал гаргах хэрэгтэй.

Санхүүгийн тогтвортой эх үүсвэр нь агнуурын бүс нутагт хамгаалалтын менежментийг хэрэгжүүлэх гол нөхцөл болно. Иймд ангаас орох мөнгийг хяналттайгаар зөвхөн агнуурын бүс нутгийн менежментийн зорилгод нь нийцүүлэн зарцуулах хэрэгтэй байдаг. Орон нутаг, нөхөрлөл, АБН-ийг хариуцан хамгаалж буй хуулийн этгээд нь ан агнуулах гэрээндээ хамгаалалтын менежментэд зарцуулах хөрөнгийн эх үүсвэрийн талаар тодорхой оруулж хуримтлал үүсгэх боломжтой. Орон нутгийн агнуурын бүс нутгийг хариуцаж буй бүтэц нь (нөхөрлөл, хуулийн этгээд) анчидтай өөрсдөө гэрээ байгуулан үйлчилгээгээ бүрэн хариуцан явуулах нь орлогын тогтвортой, өсөн нэмэгдэх үүсвэртэй болох гол арга байж болно. Үүний тулд агнах зөвшөөрлийг өөрсдийн мэдэлд авах, ангийн маркетингийг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн хэрэгжүүлэх чадвартай боловсон хүчин бэлтгэх, харилцаа тогтоох болон бусад мэдлэг, туршлага хуримтлуулах шаардлагатай болох бөгөөд энэ нь ихээхэн цаг хугацаа шаардсан ажил байдаг.

Агнуурын бүс нутгийг хамруулан ОНХГ-ыг байгуулж хил хязгаарыг нь тогтоон сумын ИТХ-аас баталгаажуулах шаардлагатай. Мөн агнуурын

менежментийг нь “бэлчээрийн менежмент” болон газар ашиглалттай холбоотой бусад менежментүүдтэй нягт уялдаатай зохион байгуулах шаардлагатай байдаг тул орон нутгийн төр, захиргааны байгууллагуудтай хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлэх, тогтмолжуулах хэрэгтэй байна. .

Хамгийн сайн “агнуурын менежмент” нь хамгийн сайн “газрын менежмент” гэдэг зарчмыг баримтлах ёстой. Энэ нь санхүү, удирдлага зохион байгуулалтаас дутахгүй “тогтвортой ашиглалт”-ын гол нөхцөл болно.

Зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны тогтвортой, хариуцлагатай байдал

Өнөөдрийн байдлаар “Булагийн нуруу” агнуурын бүс нутгийг хариуцагч нь “Ажийн болор” ХХК. Цаашдаа энэ компаний удирдлагууд орон нутагт нөхөрлөл байгуулж гишүүдийг нь чадавхижуулах арга хэмжээ авч улмаар 1-2 жилийн дараа АБН-ийг хариуцан хамгаалах эрхийг нь чадавхижсан нөхөрлөлд шилжүүлэх бодлого баримталж байна. Ил тод байдлыг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх шаардлагатай. Үйл ажиллагаагаа, ялангуяа орлого зарлагатай холбоотой мэдээллээ оролцогч талууддаа ил тод мэдээлж байх нь итгэлцлийг бий болгон, элдэв хардлага сэрдлэгээс ангид байх боломж олгодог.

Ашиглалт бүр хяналттай хэрэгжих шаардлага тавьж байх ёстой. Энэ нь хууль бус үйлдлээс сэргийлнэ. Орон нутгийнханд түшиглэсэн агнуурын менежмент хариуцлагатай хэрэгжих нь тогтвортой байдлын нэг нөхцөл болно.

3.5. Мониторингийн судалгаа, замлал

Мониторингийн судалгааны замлалыг тогтоох шаардлагатай. Энэ замлалд эхний жилүүдэд “Ажийн болор” ХХК хариуцан сар бүр мониторинг хийх ба цаашдаа нөхөрлөлүүдээс сонгогдсон байгаль хамгаалагчид үргэжлжлүүлэн хийх хэрэгтэй. Олон замлал тогтоогдвол замлал бүрд ажиглалт зэрэг эхэлж зэрэг дуусах шаардлагатай байдаг.

3.6. Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент

(“Булагийн нуруу” агнуурын бүс нутгийн агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг хавсаргав)

Дөрөв. Бусад

4.1. Агнуур зохион байгуулалтын зардал

Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтыг “Монголтур рисорт” ХХК захиалж, санхүүжүүлэв.

Дүгнэлт

1. “Булагийн нуруу” АБН-т жил бүр 1 угалз, 2тэхагнуулах боломжтой.
2. 2015 оноос хамгаалалтын ажлын үр нөлөө, мониторингийн болон популяцийн нэмэлт судалгааны дүнг харгалзан агнах тоог өөрчлөх боломжтой.

Зөвлөмж

“Булагийн нуруу” агнуурын бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг сайжруулж шинэчлэхдээ дараах чиглэлийг төлөөлөл болгон сонгоход анхаарах хэрэгтэй, үүнд:

1. Аргаль хонины популяц, түүнд нөлөөлж буй хүчин зүйлүүд, амьдрах орчны нөхцөл,
2. Хариуцан хамгаалах бүтцийг сайжруулах асуудлыг орон нутгийн иргэдийн төлөөллүүд, бусад байгууллагуудтай хамтран хэлэлцэж шийдвэрлэх,
3. Тус АБН-ийн хамгаалалтын менежментэд шаардлагатай орлогыг зөвхөн ангаас бүрдүүлэхэд хангалттай бус байж болох тул орлогын нэмэлт боломжийг судлан хэрэгжүүлэх,
4. Нөхөрлөлүүдийг байгуулах, чадавхижуулах сургалтыг эхлүүлэх ажлыг 2014 оны эхний улиралд багтаан шийдвэрлэх хэрэгтэй.

Ном зүй

1. Амгаланбаатар.С,2011. “Монгол дахь агнуур зохион байгуулалтын хөгжил”,Монгол орны агнуурын амьтдын судалгаа, хамгаалал, ашиглалтын зарим асуудал, онол практикийн бага хурлын эмхтгэл, хууд. 109-114.
2. “Амьтны аймгийн тухай” хууль (2012)
3. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” Засгийн газрын тогтоолын хавсралт, 2011 он.
4. Дуламцэрэн.С, 1970. Монгол орны хөхтөн амьтан тодорхойлох бичиг. Улсын хэвлэл. УБ.
5. Дуламцэрэн.С, Дэлэнтний ангилал зүй, ангилбарын монгол нэр томъёо (латин-монгол-англи-орос). Улсын нэр томъёоны комиссын мэдээ. Улаанбаатар хот. хуу.72

“Булагийн нуруу” АБН-ийн нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын тайлан бичсэн:

С.Амгаланбаатар

С.Батдорж